

TÜRKİYE’DE 2000 SONRASI DÖNEMDE KAMU MALİYESİ UYGULAMALARININ BÖLÜŞÜM ETKİLERİNİN SOSYAL HESAPLAR MATRİSİ (SHM) İLE ANALİZİ¹

THE ANALYSIS OF DISTRIBUTIONAL EFFECTS OF PUBLIC FINANCE IMPLIMENTATIONS WITH SOCIAL ACCOUNTING MATRIX (SAM) IN TURKEY AFTER 2000s

Zafer Barış GÜL²

ÖZET

Bu çalışma, Türkiye’de 2000 sonrası dönemde IMF’nin niyet mektuplarıyla belirlenen ve “faiz dışı fazla” ile somutlaşan kamu maliyesi uygulamalarının, hanehalkı, şirketler ve devlet şeklinde nitelenen ekonominin temel kurumları üzerindeki etkilerini ortaya koymayı amaçlamıştır. Temel analiz aracı olarak hanehalkı, şirketler ve devlet kurumlarını kapsayan ve bu kurumların ayrıştırılması ile oluşturulmuş 2002 ve 2006 Sosyal Hesaplar Matrisleri (SHM) kullanılmıştır. Devletin rasyonelleşmesinin ana çerçevesini oluşturan “faiz dışı fazla” ile somutlaşmış kamu maliyesi yapısı devleti, gelirlerin arttırılması ve harcamaların azaltılması ile açıktan fazla verme durumuna geçirirken; hanehalkı ve şirketler kesiminin açığı, özel kesim tasarruflarının azalması ile, derinleşmiş ve bundan en büyük payı kentli emekçi sınıflar ve emekliler almıştır.

Anahtar Kelimeler: *Sosyal Hesaplar Matrisi, Kamu Maliyesi, Faiz Dışı Fazla, Bölüşüm.*

ABSTRACT

This study aims to reveal the effects of public finance applications determined by the IMF’s letters of intent and expressed by the “primary surplus” policy on the fundamental institutions of the economy characterised by the household, firms and state in Turkey’s post 2000 era. In this paper, the main analytical tool is 2002 and 2006 Social Accounting Matrices (SAM), which is comprised by household, firms and the state and their decomposed. The public finance structure forms the efficient state framework and applied through primary surplus policy, causes the state to shift from deficit to surplus position by the fiscal austerity programme. In this sense, household and firms’ deficits are deepened via decreasing savings

¹ Bu makale, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İktisat Anabilim Dalında 8 Haziran 2012 tarihinde savunulan “Neoliberal Yönetimsellik Çağında Türkiye Ekonomisinin Bölüşüm Dinamikleri: 2002 ve 2006 Sosyal Hesaplar Matrisleri Çerçevesinde Bir Analiz” başlıklı doktora tezini esas alınarak hazırlanmıştır.

² Akdeniz Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İktisat Bölümü, Arş. Gör. Dr.

rate of private sector. The most affected layers from these processes are the urban worker classes and pensioners.

Key Words: *Social Accounting Matrix, Public Finance, Primary Surplus, Distribution.*

GİRİŞ

Türkiye açısından 2000’li yıllar, IMF güdümlü bir iktisadi tasarımın kurumsal yapıyı reformlar yoluyla dönüştürdüğü bir süreç karşılık gelir. Türkiye’nin IMF ile uzun soluklu ikinci ilişkisi³ 1998 yakın izleme anlaşması ile başlar. Yakın izleme anlaşmasının ek metninde yer alan Ekonomik Politikalar Bildirgesi’ndeki yapısal reformların⁴ hayata geçirilmesinin ardından, 2000-2002 dönemini kapsayacak üç yıllık bir stand-by anlaşmasının yürürlüğe konulması öngörülmüştür. Programın 2000 yılında uygulamaya konulmasından bir süre sonra Kasım ayında ve ardından 2001 yılının Şubat ayında gerçekleşen finansal krizlerle program kesintiye uğramıştır. “Güçlü Ekonomiye Geçiş Programı”nın⁵ ardından, 2002 ve sonrası stand-by süreçlerinin kesintisiz olarak uygulandığı bir dönem olmuştur. 2000 sonrası dönemde kamu maliyesine ilişkin temel politika/maliye politikası, kamu borcunun çevrilebilmesini sağlamak amacıyla faiz dışı fazla verilmesidir.⁶ Faiz dışı fazla, 1999’dan itibaren verilen

³ İlk ilişki 1980-1985 dönemini kapsamaktadır (Ekzen, 2009: 126).

⁴ Ekonomik Politikalar Bildirgesi’nde yer alan yapısal düzenlemeler bankacılık, sosyal güvenlik, tahkim, özelleştirme ve tarımsal destekleme olmak üzere beş alanı kapsıyordu. 2000 yılı programı uygulamaya geçmeden önce bankacılık, sosyal güvenlik ve tahkim alanlarında yasal düzenlemeler gerçekleştirilmiş, tarımsal desteklemeler de kaldırılmıştır (Bağımsız Sosyal Bilimciler, 2007: 19-21).

⁵ Güçlü Ekonomiye Geçiş Programı’nı yalnızca bir istikrar programı olarak yorumlamamak gerekir. Kamu kesiminin olumsuz borç dinamiğini kırmak, para ve finans piyasalarını yeniden yapılandırarak bankacılık kesimine istikrar kazandırmak temel amaçları üzerine kurulmuş olan program, “güçlü ekonomi” kavramını kamu ekonomisini “düşük maliyetle çalışma” anlamında etkin kılarak, tüm iktisadi politikaları, yabancı kaynak girişinin kesintisiz olarak sağlanabilmesi üzerine inşa eden, özel kesimi ise yalnızca finans kesimi (özellikle bankacılık sektörü) olarak gören, bu anlamda reel kesimin yapısal sorunlarına kapalı, yerel sermayenin küresel sermaye ile bütünleşmesi yolunda her türlü istikrarın piyasa için sağlandığı bir dünya tasarımına referansla ele almaktadır. Program bu haliyle de 2000’li yıllarda hayata geçirilen neoliberal politikaların atyapısının hazırlandığı bir yönetim kılavuzudur. Güçlü Ekonomiye Geçiş Programı’nın 1990’lı yıllardan bu yana uygulanan politikalar bağlamında ele alan detaylı eleştirisi ve analizi için bkz. Bağımsız Sosyal Bilimciler (2001).

⁶ Faiz dışı fazla esas itibarıyla, kamu bütçesi gelirlerinin faiz ödemeleri dışında kalan kamu harcamalarını aşması durumunda elde edilen pozitif bakiyedir. “Birincil fazla” ya da “temel fazla” olarak da adlandırılan faiz dışı fazla kavramı, IMF ve Dünya Bankası’nın neoliberal istikrar programlarının kamu maliyesi için ön plana çıkardığı bir göstergedir (Sönmez, 2008: 361). 1980’lerin istikrar politikalarının maliye politikası alanında temel söylemi bütçe açığının azaltılması yönündeydi. 2000’lere gelindiğinde “bütçe açığı” kavramı yerini “faiz dışı bütçe fazlası” kavramına bırakmıştır. Bütçe açığını azaltmak için uygulanabilecek politika

tüm niyet mektuplarında kararlılıkla telaffuz edilen bir maliye politikası aracı olmuştur. Bu bakımdan faiz dışı fazlanın ilgili yılda tüm kamu kesimi için GSMH'nın yüzde 6,5'ine eşit bir oran şeklinde maliye politikalarında çapa olarak kullanıldığı söylenebilir (Bağımsız Sosyal Bilimciler, 2007: 77).

Bu çalışmanın amacı, 2000 sonrası kamu maliyesi uygulamalarının toplumsal sınıflar üzerindeki bölüşüm etkilerini ortaya koymaktır. Bu yapılırken kullanılacak temel analiz aracı Sosyal Hesaplar Matrisi (SHM) olacaktır. SHM, ekonomi çapındaki ilişkileri sergileyen, iktisadi aktörler ve kurumlar arasındaki işlemler ve transferleri bünyesinde toplayan, bu anlamda ekonomik bütünün yapısal özelliklerini tablolaştırarak, bir sosyoekonomik sistemin makroekonomik ve mesoekonomik⁷ hesaplarının gösterildiği, bir hesap dönemi olan bir yıllık dönem boyunca yapılan işlemlerin kaydedildiği, veri tabanı ve hesaplar sistemidir⁸ (Pyatt ve Thorbecke, 1980; Defourny ve Thorbecke, 1984; King, 1985; Özhan, 1989; Sadoulet ve Janvry, 1995; Round, 2003; Telli, 2004). Gelirin oluşum süreciyle dağılım sürecini bir arada gösteren SHM, bölüşümün ampirik düzeyde analizi için ideal bir çerçeve sunmaktadır. 2000 yılı sonrası kamu maliyesi uygulamalarının bölüşüm etkilerini analiz etmek amacıyla 2002 ve 2006 yılları için iki SHM inşa edilmiştir. 2002 ve 2006 yıllarının seçilmesi hem teknik hem de iktisadi nedenlere dayanmaktadır. 2002 yılı, SHM inşası için hayati öneme sahip olan Girdi-Çıktı tablosunun TÜİK tarafından en son 2002 yılı için oluşturulmuş olması ve mali uyum politikalarının başlangıcını temsil etmesi nedeniyle seçilmiştir. 2006 yılının seçilmesinin nedeni ise kamu bütçesinin faiz dışı fazla vermesi esasına dayalı mali uyum politikasının çok sıkı bir biçimde uygulandığı dönemin sonunu temsil etmesidir. Söz konusu SHM'lerde, ekonominin kurumları esas alınmakta, tüm üretim, tüketim ve bölüşüm ilişkileri hanehalkı, şirketler ve devlet olarak adlandırılan kurumlar üzerinden kurgulanmaktadır. Hanehalkının sınıf kategorileri üzerinden inşa edildiği SHM'lerde, şirketler ve devlet hesapları da ayrıntılandırılmıştır. Özellikle devlet hesabının kamu gelir ve harcamaları temelinde ayrıştırılması yoluyla kamu kesiminin gelir ve harcamalarının hanehalkı ve şirketler olmak üzere

alternatifleri, kamu gelirlerini arttırmak, harcamaları azaltmak ya da borçlanma alternatifleri aramak şeklinde çeşitlilik arz etmektedir. Oysa faiz dışı fazla yaratmak şeklinde bir politika izlemek, faiz ödemesini başarılı bir şekilde gerçekleştirmek gibi tek bir amaca hizmet etmektedir. Burada hedef her ne pahasına olursa olsun faiz ödemesini gerçekleştirmek ve bu amaç için faiz dışı fazla yaratmaktır. Tüm politika seçenekleri faiz dışı fazla üzerinden kurgulanmaktadır. Bu tip bir politikanın temel sonucu faiz dışı harcamaların kısılmasıdır. Faiz dışı harcamaların kısılmasının anlamı ise devletin sosyal harcamalarını ve kamu yatırımlarını kısımasıdır.

⁷ Ortanca İktisat: Topplulaştırılmış olan hesapların kurumsal olarak ayrıştırılmasıyla oluşturulmuş hesaplar.

⁸ SHM'nin kurulduğu zemini oluşturan sosyal muhasebeyi ve sosyal muhasebe içinde yer alan kurumlar ve işlemlerin ayrıntılı açıklamaları için bkz. Pyatt (1991).

toplumun kesimleri üzerindeki mali etkilerinin, genel denge perspektifiyle, ortaya konulması hedeflenmektedir.

YÖNTEM

SHM, 1970’li yılların ortalarından itibaren gelişmekte olan ülkelerin kalkınma sorunlarının, özellikle gelir dağılımı, işsizlik, yoksulluk gibi problemlerinin analizinde yoğun bir biçimde kullanılmıştır⁹. Daha yakın tarihli çalışmalara bakıldığında Pakistan için Iqbal ve Siddiqui (1998); Dorosh ve Niazi (2006), Tanzanya için Wobst (1998), Bolivya için Thiele ve Piazolo (2002), Tayland için Chung-I Li (2002), Portekiz için Santos (2004, 2009), Tacikistan için Zavkiev (2005), Kazakistan için Hare ve Naumov (2008), Libya için Kerwat ve diğerleri (2009) ve İrlanda için Miller ve diğerleri (2011) literatürdeki SHM’lerin ülke örneklerinin bir kısmını oluşturmaktadır. Ülkemizde SHM üzerine yapılan ilk akademik çalışma bir doktora tezi olarak kaleme alınan Şenesen’in (1984) 1973 yılı için yaptığı SHM tahminidir. Ardından Özhan’ın (1989) çalışması gelmektedir. Yurtdışındaki kadar olmasa da Türkiye’de de bu konuda, hem akademik hem de kurumsal katkılarla bir literatür oluşturulmuştur. Hesaplanabilir Genel Denge (HGD) modellerinin veri tabanlarını oluşturmada, ayrıca SHM’nin inşasına yöntemsel olarak katkı sunmada Köse ve Yeldan (1996), Aslan (2005, 2007), De Santis (1996), De Santis ve Özhan (1997), Telli (2004), Erten (2009),¹⁰ Taşdoğan (2009) öne çıkan çalışmalar arasındadır.

Bu çalışmanın diğer SHM çalışmalarından ayrılan yanı, üretim, tüketim ve bölüşüm ilişkilerini doğrudan ekonominin kurumları içinden gözlemlemesidir. Standart olarak kurulan SHM’lerde üretim faaliyeti ve üretim faktörleri, kurumsal kimliklerinden ayrı, bağımsız yapılar şeklinde ele alınmaktadır. Üretim faaliyetinin onu gerçekleştiren yapıdan ayrı tutulması, ödeme ilişkilerinin toplumsal pratiği ile kuramsal yapının inşa süreci arasında uyumsuzlukların doğmasına yol açmaktadır¹¹. Bu tür uyumsuzlukları gidermek amacıyla, 2002 ve 2006 yılı için hazırlanan SHM’lerde, ekonominin

⁹ Graham Pyatt, Eric Thorbecke ve Jeffrey I. Round, bu konuda öncü isimlerdendir. İran, Sri Lanka ve Swaziland için yapılan SHM’lerin özetlendiği ve Sri Lanka için yapılan çalışmanın daha ayrıntılı verildiği Pyatt, G. ve Round, J. I. (1977, 1979); Malezya için Chander, R. ve diğerleri (1980); Swaziland, Botswana ve Kenya için Hayden, C. ve Round, J. I. (1982); Kore için Defourney, J. ve E. Thorbecke (1984); Endonezya için Keuning, S. ve E. Thorbecke (1989) bu konudaki önemli çalışmalardır.

¹⁰ Erten’in (2009) DPT uzmanlık tezi olarak hazırladığı bu çalışma, standart SHM’nin kurulum mantığını olanca açıklığı ile vermesi ve SHM’nin beslendiği veri kaynaklarının birbirleriyle tutarlılığını sağlam kuramsal temellere dayalı olarak sağlaması ve açıklaması bakımından kılavuz niteliğine haizdir.

¹¹ Örneğin, üretim faaliyetinin SHM’de ayrı bir hesap olarak ele alınması, üretim esnasındaki dolaylı vergilerin tümünün üretim faaliyeti hesabı üzerinden ödenmesini gerektirir. Dolaylı vergilerin önemli bir kısmı satış vergileri olarak tüketiciye yansıtılmaktadır. Bu durumda standart olarak kurulan SHM’lerde hanehalkının ödediği dolaylı vergiler görünmemekte, yalnızca gelir vergileri yer almaktadır.

kurumları esas alınmakta, tüm üretim, tüketim ve bölüşüm ilişkileri hanehalkı, şirketler ve devlet olarak adlandırılan kurumlar üzerinden kurgulanmaktadır. Çalışmada yer alan SHM'ler, hanehalkı, şirketler, devlet, yatırım-tasarruf ve dış dünya olmak üzere beş temel hesaptan oluşmaktadır. Hanehalkı kendi içinde sekiz ayrı sınıfsal kategoriye ayrıştırılmıştır. Şirketler kesimi kamu-özel ayrımı üzerinden kurgulanmakta ve özel kesim altı temel sektör üzerinden ele alınmaktadır. Şirketler kesiminin her biri üretim ve üretim dışı faaliyetleri çerçevesinde kurgulanmıştır. Devletin harcama ve gelir unsurlarına göre ayrıştırıldığı SHM'ler 45×45 boyutunda kare matrislerdir. Aşağıda hesaplar ayrıntılı bir şekilde açıklanmaktadır. Açıklamalarda izlenecek sıra, devlet; şirketler; hanehalkı; yatırım-tasarruf ve dış dünya hesabı şeklindedir. SHM'nin tablo halinde kurgulu ifadesi ekte verilmiştir.

Devlet Hesabı

SHM'de devlet hesabı oluşturulurken referans alınan temel veri kaynağı Kamu Kesimi Genel Dengesi'dir (KKGD). Devlet hesabının unsurları, merkezi yönetim; mahalli idareler ve Sosyal Güvenlik Kurumu'dur (SGK). Devlet hesabını oluşturan merkezi yönetim ve mahalli idareler hesapları birbirinden farklı şekilde kurgulanmış satır ve sütun hesaplarından oluşmaktadır. Satır hesapları kamu gelirlerini temsil etmekte olup “Dolaysız Vergiler”; “Dolaylı Vergiler” ve “Vergi Dışı Gelirler” hesaplarından; vergi dışı gelirler de “Vergi Dışı Normal Gelirler” ve “Özelleştirme Gelirleri” hesaplarından oluşmaktadır. Bu iki hesap ayrı olarak izlenmekte fakat satır sonunda vergi dışı gelirler hesabı altında birleşmektedir. Merkezi yönetim ve mahalli idareler sütun hesapları kamu harcamalarını temsil etmektedir. Kamu harcamaları da “Cari Harcamalar”; “Transfer Harcamaları” ve “Faiz Ödemeleri” olmak üzere üç ayrı kategoride kurgulanmıştır. Cari harcamalar, KKG'deki cari giderler hesabına karşılık gelmekte olup devletin tüketim harcamalarını göstermektedir. Transfer harcamaları, kamu tüketimi ve yatırımı dışındaki kamu giderlerinden faiz ödemeleri ile sosyal güvenlik ödemelerinin çıkarılmasıyla bulunmaktadır. Faiz ödemeleri ise merkezi yönetim; mahalli idareler ve KİT'lerin iç ve dış borç faiz ödemelerinden oluşmaktadır. Hem satırı hem de sütunu oluşturan hesaplar birbirinden ayrı olarak izlenmekte fakat satır ve sütun sonlarında birleştirilmekte, satırda kamu gelirlerini sütunda ise kamu harcamalarını oluşturmaktadırlar. SGK hesabı, satırında sosyal güvenlik prim gelirlerinin toplandığı; sütununda ise toplanan sosyal güvenlik primlerinin dağıtıldığı yetmediği yerde de sosyal güvenlik açığı kadar olan kısmın merkezi yönetimden açık transferi olarak karşılandığı bir hesaptır. Özelleştirme, kamunun özel kesime yatırım talebi olarak devri ve devredilmiş bu stok değerlerin karşılığının akım değerler olarak merkezi yönetimin cari ve transfer harcamaları ile faiz ödemelerinde kullanıldığı; bu anlamda stokların akımlaştırıldığı bir süreç olarak tanımlanmıştır. Özelleştirme merkezi yönetim bütçesinde vergi dışı gelir

kategorisinde yer alırken, özelleştirme gelirlerinin kullanımı cari harcamalar, transfer harcamaları ve faiz ödemeleri arasında dağıtılmıştır.

Şirketler Hesabı

Şirketler hesabı, kamusal sermayeli şirketler ile özel sermayeli şirketleri kapsamaktadır. Kamusal sermayeli şirketler Kamu İktisadi Teşebbüsleri (KİT) ve kamu bankalarından oluşmakta; özel sermayeli şirketler ise sektörel bazda ele alınmaktadır. Özel sermayeli şirketler, tarım, enerji, imalat, inşaat, finans ve hizmetler olmak üzere 6 sektöre ayrılmıştır¹². Sektörlerin kategorizasyonunda, hem 2002 Girdi-Çıktı (GÇ) tablosunda hem de 1998 bazlı üretim yöntemiyle Gayri Safı Yurtiçi Hasıla (GSYİH) hesaplarında esas alınan, NACE¹³ sınıflandırma sistemi kullanılmıştır. Şirketler hesabı, hem kamusal hem de özel sermayeli şirketler için, “üretim faaliyetleri”; “mal ve hizmetler” ve “faaliyet dışı” olmak üzere üç hesapta kategorize edilmiştir. “Üretim faaliyetleri” hesabının sütun toplamı, toplam üretim maliyetlerini; satır toplamı ise toplam arzı vermektedir¹⁴. Şirketler hesabında yer alan mal ve hizmetler hesabının sütunu, yurtiçi piyasaya yapılan mal ve hizmet arzının kaynağını ayrıştırmaktadır. Buna göre yurtiçi piyasaya sunulan mal ve hizmetlerin toplam değeri, yurtiçinde üretilen malların yurtiçi satışları miktarı, mal ve hizmet ithalatı miktarı ile bu mal ve hizmetler piyasaya sürülürken yüklenilen satış ve dış ticaret vergilerinin toplamından oluşmaktadır. Burada satış vergilerinin tamamının hanehalkı tarafından ödendiği varsayıldığından, şirketlerin mal ve hizmetler sütunu ile devlet hesabı satırının kesiştiği hücrede yalnızca dış ticaret vergileri yer almaktadır. Yurtiçi piyasaya arz edilen mal ve hizmetler, üretim faaliyeti sürecinde ara girdi olarak kullanılmakta, nihai kullanımda da özel tüketim, kamu tüketimi ile özel yatırım ve kamu yatırımı yer almaktadır. Mal ve hizmetler hesabının satır toplamı, bu haliyle toplam yurtiçi talebi vermektedir. Şirketler hesabında şirketlerin üretim faaliyetleri dışında elde ettikleri gelirlerle yaptıkları ödemeleri gösteren “faaliyet dışı” kategorisi

¹² Tarım sektörü, tarım, avcılık ve ormancılık ile balıkçılık sektörlerinin toplulaştırılması ile; enerji sektörü, madencilik ve taş ocaklığı ile elektrik, gaz, buhar ve sıcak su üretimi ve dağıtım sektörlerinin toplulaştırılması ile ve son olarak hizmetler sektörü, toptan ve perakende ticaret; oteller ve lokantalar; ulaştırma, depolama ve haberleşme; konut sahipliği; gayrimenkul kiralama ve iş faaliyetleri; kamu yönetimi ve savunma, zorunlu sosyal güvenlik; eğitim; sağlık işleri ve sosyal hizmetler; diğer sosyal, toplumsal ve kişisel hizmet faaliyetleri ev içi personel çalıştıran hanehalkları sektörlerinin toplulaştırılması ile oluşturulmuştur.

¹³ Avrupa Birliğinde Ekonomik Faaliyetlerin Genel Sınıflandırılması

¹⁴ Üretim faaliyetlerinin sütun toplamı, üretimin yapılabilmesi için gerekli tüm ödemelerin toplamını vermektedir. Üretim faaliyetlerinin satır kısmı ise gerçekleştirilen üretimin hangi piyasalara arz edildiğini göstermektedir. Üretim sürecinde, şirketlerin ürettiği mal ve hizmetler ara girdi olarak kullanılmakta; işgücü faktörüne ücret ödemesi yapılmakta; sosyal güvenlik işveren primi ile üretim üzerinde kalan vergiler ödenmekte ve geriye kalan kısım olan işletme artığı ya da sermaye geliri sermaye sınıfına aktarılmaktadır. Bunun karşılığında da yurtiçinde üretilen mal ve hizmetler, yurtiçi satışlar olarak yurtiçi piyasaya; mal ve hizmet ihracatı olarak da dış piyasalara arz edilmektedir.

bulunmaktadır¹⁵. Faaliyet dışı hesabın satır toplamı, şirketlerin faaliyet dışı elde ettikleri gelirleri göstermekte olup, bunlar devletin firmalara verdikleri üretim teşvikleri¹⁶, devlet iç borçlanma faiz ödemeleri ile yurtdışından elde ettikleri döviz gelirlerinin toplamından oluşmaktadır. Firmaların faaliyet dışı olarak yaptığı ödemeler ise faaliyet dışı hesabın sütun toplamını oluşturmakta ve kurumlar vergisi¹⁷; dış borç faiz ödemeleri; hanehalkına temettü ödemeleri¹⁸ ile yurtdışına yapılan net kar transferlerinden oluşmaktadır. Kamusal sermayeli şirketlerin veri setlerini oluşturmada KKG D faktör gelirlerinden ve T.C. Başbakanlık Yüksek Denetleme Kurulu 2006 KİT raporundan; özel sermayeli şirketlerin veri setlerini oluşturmada ise Türkiye İstatistik Kurumu'nun (TÜİK) üretim ve gelir yöntemiyle GSYİH değerlerinden, 2002 yılı GÇ tablosundan ve Türkiye Bankalar Birliği'nin (TBB) bankacılık sistemine yönelik olarak oluşturduğu gelir tabloları ve bilançolardan faydalanılmıştır.

Hanehalkı Hesabı

SHM'de hanehalkı kesimi, Köse, Pınar ve Bahçe (2009) tarafından oluşturulan hanehalkı kategorileri esas alınarak inşa edilmiştir. Buna göre hanehalkı, kentli mülk sahibi sınıflar, küçük burjuvalar, kırsal mülk sahibi sınıflar, küçük meta üreticisi, kentli emekçi sınıflar, kırsal emekçi sınıflar, çalışmayanlar ve emekliler olmak üzere 8 sınıfta incelenmektedir. Kentli mülk sahibi sınıflar, Burjuvalar (Kapitalistler), Kentsel Rantiye, Kentli Profesyoneller ve Küçük İşletme Sahipleri'nin toplamından oluşan bir hanehalkı sınıf kategorisidir.¹⁹ Küçük burjuvalar, kentli, kendi hesabına çalışan; yanlarında ücretli emek çalıştırmayan ve bizzat üretime katılan gruplardır. Kırsal mülk sahibi sınıflar, Büyük Köylü, Köylü ve Kırsal Rantiye'nin toplamından oluşan bir sınıfsal kategoridir²⁰. Küçük meta

¹⁵ Şirketler hesabının faaliyet dışı kategorisi, üretim faaliyetleri ile doğrudan ilgisi olmayan aktivitelerle ilgili gelir ve harcamaları ifade etmek amacıyla türetilmiştir.

¹⁶ SHM'lerde bu teşvikler "transferler" olarak yer almaktadır.

¹⁷ Kurumlar vergisi, üretim esnasında ödenen bir vergi olmadığından ve doğrudan gelirden alındığından faaliyet dışı kategoride gösterilmiştir.

¹⁸ Temettü ödemeleri esasen firmaların faaliyetleri ile faaliyet dışı olarak elde ettikleri toplam karlarından yapılan bir ödemedir. Firmaların gerçekleştirdikleri toplam faaliyet sürecinin bir sonucu olarak ortaya konulan bir ödeme olduğundan temettü ödemelerinin "faaliyet dışı" kategori içine konması uygun görülmüştür.

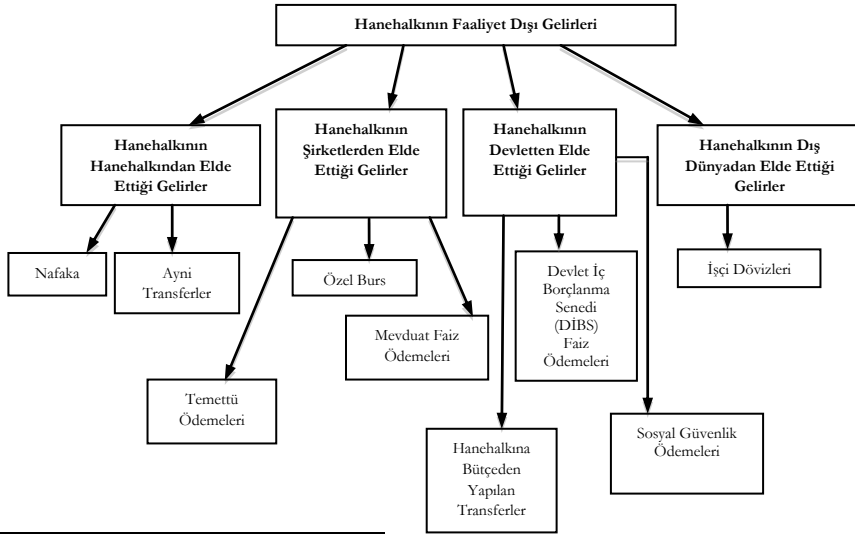
¹⁹ Burjuvalar (Kapitalistler), ücretli emeğin yarattığı değere el koyan sınıflardır. Müteşebbisin sahip olduğu işyeri 9 ücretli emekçiden fazlasını istihdam ediyorsa Burjuva olarak tanımlanmaktadır. Rantiyeler, doğrudan iş süreçlerinde yer almasalar da mülk geliri ya da finansal rant elde eden gruplardır. Küçük İşletme Sahipleri, yaptıkları işte kendi emeklerinin yanı sıra en fazla 1 ile 3 ücretli emek de kullanan; küçük üretici, esnaf-zanaatkar oluşumlarına karşılık gelen gruplardır. Kentli Profesyoneller, beşeri sermayelerini işe çevirmiş doktor, avukat, mühendis, mimar vb. profesyonellerdir.

²⁰ Tarım kesimindeki hanehalkının sınıfsal kategorizasyonunun ayrıntılı tasviri için bkz. Köse, Pınar ve Bahçe (2009).

üreticileri, toprak sahibi geçimlik köylüleri temsil etmektedir. Bu sınıf, kendi emeği ile kendi toprağında çalışan ve ancak kendilerini yaşamsal düzeyde yeniden üretebilen tarımsal hanelerden oluşmaktadır. Kentli emekçi sınıflar, nitelikli emekçi, mülk sahibi emekçi, mülksüz emekçi ve kentsel işsizlerden oluşmaktadır.²¹ Kırsal emekçi sınıflar, ücretli tarım emekçileri, topraksız geçimlik köylüler ve kırsal işsizlerden oluşmaktadır. 65 yaş üstü kesim ve öğrenciler çalışmayanlar grubunu oluşturmaktadır. Son sınıf kategorisi ise emeklilerdir.

Hanehalkı'nın SHM çerçevesinde elde ettiği gelirler, faaliyet gelirleri ve faaliyet dışı gelirler olarak iki temel kategori çerçevesinde değerlendirilmektedir. Faaliyet gelirleri, üretim sürecine üretim faktörü olarak katılmaktan dolayı elde edilen faktör gelirleridir. Ücret geliri ve müteşebbis geliri,²² emek ve sermayeyi temsilen faktör gelirleri olarak hanehalkının faaliyet gelirlerini oluşturmaktadır. Faaliyet dışı gelirler ise hanehalkının üretim faktörü kimliğinin dışında, hanehalkından; şirketlerden (reel kesim ve finans kesimi); yurtdışından ve devletten elde ettiği varlık ve transfer niteliğindeki gelirlerdir. Hanehalkının faaliyet gelirleri için temel veri seti, gelir yöntemiyle GSYİH ve 2002 GÇ tablosudur. Faaliyet gelirinin sınıfsal dağılımının belirlenmesinde ise Köse, Pınar ve Bahçe (2009) kullanılmıştır. Aşağıdaki şekil hanehalkının faaliyet dışı gelirlerini özetlemektedir.

Şekil 1. Hanehalkının Faaliyet Dışı Gelirleri

²¹ Nitelikli emekçi, denetim ve yönetim işlevine sahip olan profesyonel emekçilerle mesleği profesyonel olarak verili olan katmanların oluşturduğu emekçi kesimini temsil eder. Mülk sahibi emekçi ya da kentli emekçi, ücretle çalışan ve herhangi bir mülke sahip olan haneleri temsil etmektedir. Mülksüz emekçiler, emeklerinden başka yaşamları için hiçbir mülkü olmayan toplumsal oluşumlardır.

²² Müteşebbis geliri olarak işletme artışı kastedilmektedir.

Hanehalkının, devletten; şirketlerden; dış dünyadan ve kendisinden elde ettiği faaliyet dışı gelirlerin kaynağını sırasıyla Maliye Bakanlığı Muhasebat Genel Müdürlüğü Kamu Hesapları Bülteni Merkezi Yönetim ve Mahalli İdareler Bütçe Giderleri, İstanbul Menkul Kıymetler Borsası (İMKB), Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası (TCMB) Sektör Bilançoları, TBB konsolide olmayan gelir tabloları, TCMB ödemeler bilançosu ve Köse, Pınar ve Bahçe (2009) oluşturmaktadır. Hanehalkının faaliyet dışı elde ettiği gelirlerin sınıflar arası dağılımında yine Köse, Pınar ve Bahçe (2009)'nin çalışmasından faydalanılmaktadır. Hanehalkının yaptığı harcamaların tasnifinde esas alınacak veri setleri, TÜİK 2002 GÇ tablosu ve harcamalar yöntemi ile GSYİH, KKGD ile Maliye Bakanlığı Muhasebat Genel Müdürlüğü Kamu Hesapları Bülteni Merkezi Yönetim ve Mahalli İdareler Bütçe Gelirleri olmaktadır. Hanehalkının gelirleri ile giderleri arasındaki fark, hanehalkının tasarrufunu, bir başka deyişle, hanehalkının dengesini vermektedir.

Yatırım-Tasarruf Hesabı

Yatırım-Tasarruf hesabı, yatırımları tasarruflara eşitleyen bir hesaptır. Yatırım-Tasarruf hesabının satır kısmı, birimlerin tasarruflarını gösterirken; sütun kısmı yatırımları göstermektedir. Tasarruflar, kamu tasarrufları ve özel tasarruflardan oluşmaktadır. Kamu tasarrufları da kendi içinde merkezi yönetim; mahalli idareler ve KİT tasarrufları olarak ayrılmıştır. Özel kesim tasarrufları, hanehalkı ve şirketlerin tasarruflarından; yatırımlar da kamu yatırımı ve özel yatırımlardan oluşmaktadır. Kamu yatırımlarını, merkezi yönetim; mahalli idareler ve KİT'lerin; özel kesim yatırımlarını ise özel kesim şirketlerin yatırımları oluşturmaktadır. Bu çalışmada Keynesyen anlayışa uygun olarak, yatırımların tasarrufları belirlediği varsayılmıştır. Kamu yatırımları ve özel kesim yatırımlarından hareketle, özel kesim tasarrufları hesaplanmıştır.

Dış Dünya Hesabı

Dış dünya hesabı, dış dünyadan elde edilen gelirlerle dış dünyaya yapılan ödemelerden oluşmakta; dış dünyaya yapılan ödemeler ile dış dünyadan elde edilen gelirler arasındaki fark dış tasarruf girişlerini vermektedir. Dış tasarruf girişleri aynı zamanda cari açığa²³ eşit olmak zorundadır. Dış dünyadan elde edilen gelirler: mal ve hizmet ihracatı, işçi gelirleri, şirketlerin döviz gelirleri ve net karşılıksız transferlerdir. Dış dünyaya yapılan ödemeler ise mal ve hizmet ithalatı, özel sektör iç borç faiz

²³ mal ve hizmet ithalatı-mal ve hizmet ihracatı-net faktör gelirleri-net karşılıksız transferler

ödemeleri, şirketlerin kar transferleri ve kamu kesiminin dış dünyaya yaptığı faiz ödemelerinden²⁴ oluşmaktadır.

Mal ve hizmet ihracat ve ithalatı için esas alınacak veri kaynağı harcamalar yöntemiyle GSYİH olmaktadır. Dış dünya hesabının diğer unsurlarını oluşturan işçi gelirleri, net karşılıksız transferler, özel sektör dış borç faiz ödemeleri, ve firmaların kar transferlerinin belirlenmesinde TCMB ödemeler bilançosuna sadık kalınmıştır. Kamu kesiminin dış dünyaya yaptığı faiz ödemeleri için Maliye Bakanlığı Muhasebat Genel Müdürlüğü Kamu Hesapları Bülteni Merkezi Yönetim ve Mahalli İdareler Bütçe Giderleri kullanılmıştır. Son olarak, şirketlerin dış dünyadan elde ettiği döviz gelirleri toplam ödemelerden bir kalıntı olarak hesaplanmıştır.

ANALİZ

Bu kısımda 2002 ve 2006 yılları için inşa edilen SHM'ler yoluyla faiz dışı fazla üzerinden tasarlanan kamu maliyesi uygulamalarının hanehalkı üzerindeki bölüşüm sonuçları, sermayeyi temsilen şirketler kesimi ile karşılaştırılmak suretiyle ele alınmaktadır. Ortaya konulan temel tez, devletin borçlanmasını istikrara kavuşturmak amacıyla uyguladığı faiz dışı fazla politikasının ve bu çerçevede finansal istikrarı sağlama amaçlı uygulamaların, devlete etkin ya da rasyonel olma özelliği kazandırdığı ve bu durumun kendi rasyonalitesini kurmak için gerekli araçlardan yoksun kitleleri borçluluk irrasyonelizmine sürüklediğidir. Yönetimselliğin piyasa rasyonelliği ile buluşmasının eseri olan yönetişimin devleti şirket mantığı ile kurgulaması, devletin tüm karar alma mekanizmalarında etkinliği, bir başka deyişle sürdürmesi gereken işlevleri en az kaynakla gerçekleştirmesini bir zorunluluk olarak dayatmıştır. *Piyasa dostu devlet* söylemi gereği kaynak tahsis mekanizmalarının devlet eliyle piyasanın bölüşüm süreçlerine bırakıldığı bir dönemde, toplumun direnme pratikleri aşamalı olarak erozyona uğramakta, finansallaşmanın yaygınlaşmasıyla geriye toplumun elinde yalnızca borçlanma seçeneği kalmaktadır. Bu bölümde çözümleme aracımızın elverdiği ölçüde bu sürecin her bir politik iktisadi aktör için ne anlama geldiği çözümlenmeye çalışılmıştır. Bu amaçla öncelikle merkezi yönetim ve mahalli idareler bütçeleri temelinde ele alınan kamu maliyesinin gelirler ve harcamalar yönünden özellikleri ele alınmakta; daha sonra kamu maliyesinin gelir ve yeniden dağıtım mekanizmalarının bölüşüm alanında doğurduğu sonuçların, genel olarak şirketler ve hanehalkı, özelden de toplumsal sınıflar arasındaki yansımaları incelenmektedir. 2002 ve 2006 yıllarının karşılaştırmalı olarak ele alınacağı gözlemlerde, sağlıklı bir analiz yapılabilmesi için,

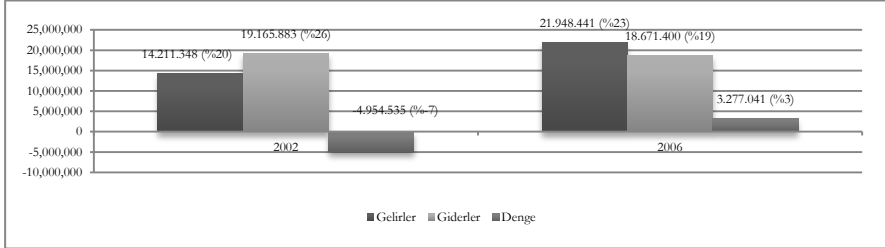
²⁴ Kamu kesiminin dış dünyaya yaptığı faiz ödemeleri, merkezi yönetimin dış dünyaya iç borç faiz ödemeleri ile merkezi yönetim, mahalli idareler ve KİT'lerin dış dünyaya dış borç faiz ödemelerinin toplamıdır.

büyüklikler reel olarak ifade edilmiştir; bunun için 1998 baz yılı seçilerek, ele alınan rakamlar bu yıla göre deflate edilmiştir.²⁵

2002 ve 2006 SHM'lere göre Kamu Maliyesindeki Temel Eğilimler

Kamu maliyesi, 2002 ve 2006 SHM'lerinde esas olarak, merkezi yönetim ve mahalli idareler bütçelerini kapsamaktadır. Kamu kesimi dengesi aşağıdaki gibidir.

Grafik 1. Kamu Kesimi Dengesi (Bin TL)

Not Merkezi yönetim ve mahalli idarelerin dengeleri toplamıdır.

Parantez içindeki yüzde değerler mutlak değerlerin reel gsyih içindeki paylarını göstermektedir.

Mali disiplini inşa etmek amacıyla faiz dışı fazla politikasının hayata geçirilmesi sonucu kamu kesimi, gelirlerin artırılması ve harcamaların azaltılması ile 2002 yılından 2006 yılına açıktan fazla verme durumuna geçmiştir. Gelirlerdeki artış yüzde 54,4 harcamalardaki azalma ise yüzde 2,6 olmuştur. GSYİH'ye oranlayarak baktığımızda ise gelirlerdeki artışın yüzde 16, harcamalardaki azalmanın ise yüzde 27 olduğu görülmektedir. Bu durumda harcamalar, gelirlerden daha hızlı bir şekilde azalma göstermiştir.

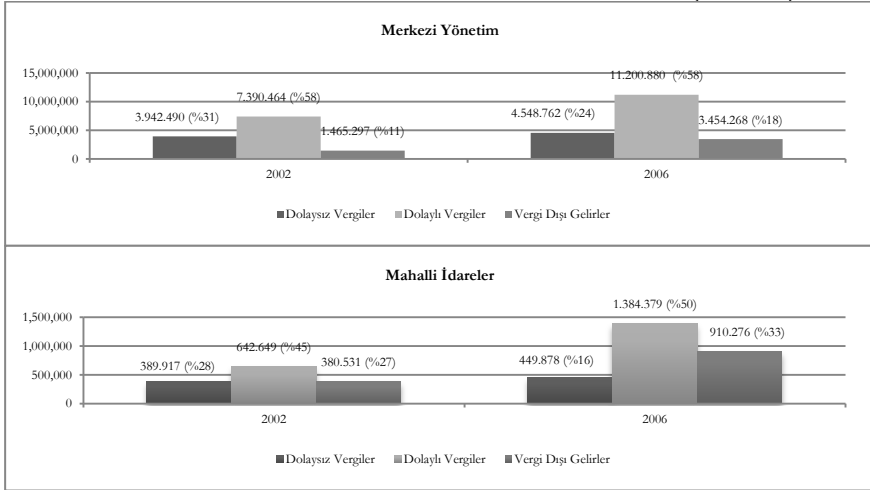
Kamu gelirlerindeki artışın önemli bir kısmı vergi gelirlerinden kaynaklanmakta, vergi gelirlerindeki artışta ise başlıca dolaylı vergiler çekmektedir. Dolaylı vergiler, harcamalar üzerinden alınan vergiler olduklarından gelir dağılımını bozucu etkilere sahiptirler. Hem merkezi yönetim hem de mahalli idareler bütçe gelirleri içinde dolaylı vergilerin payının yüksekliği ve ayrıca 2002'den 2006'ya dolaylı vergilerdeki artış dikkat çekicidir. Merkezi yönetim bütçesi içinde dolaylı vergilerin toplam kamu gelirleri içindeki payı 2002 ve 2006 için yüzde 58'dir. Mahalli idareler bütçesinde ise dolaylı vergilerin payları sırasıyla yüzde 45,5 ve 50,5'tir. Merkezi yönetim bütçesinde dolaylı vergiler, 2002'den 2006'ya yüzde 51,6'lık

²⁵Burada izlenen yöntem şu şekildedir: Öncelikle cari fiyatlarla GSYİH, 1998 fiyatları ile hesaplanmış olan GSYİH'ya bölünerek, 2002 ve 2006 yıllarının GSYİH deflatörlerine ulaşılmaktadır. Daha sonra ele alınan büyüklükler, bu deflatörlere bölünerek 1998 yılı fiyatlarıyla ölçülmektedir. Böylelikle 2002 ya da 2006 yılındaki bir büyüklüğün 1998 yılı fiyatları ile ne anlama geldiği görülmektedir.

Türkiye'de 2000 Sonrası Dönemde Kamu Maliyesi Uygulamalarının Bölüşüm Etkilerinin Sosyal Hesaplar Matrisi (SHM) ile Analizi

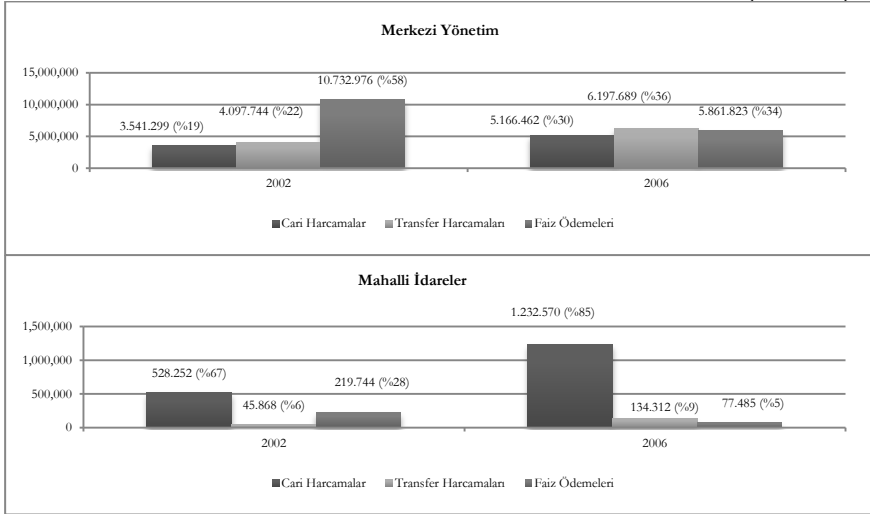
bir artış göstermiştir. Mahalli idareler bütçesinde ise bu artış oranı yüzde 100'ün üzerindedir. Merkezi yönetim bütçesi vergi gelirleri içinde 2002'de yüzde 65,2 olan dolaylı vergilerin payı 2006'da yüzde 71,1'e; mahalli idareler bütçesinde ise 2002'de yüzde 62,2'den 2006'da yüzde 75,5'e yükselmiştir. Dolaylı vergilerin hem kamu gelirleri hem de vergi gelirleri içindeki oranının bu derece yüksek olması ve dolaylı vergilerin piyasada yapılan işlemler üzerinden tahsil ediliyor olması, ekonomideki kaynak tahsisi mekanizmasının piyasa üzerinden gerçekleştiğinin bir göstergesi de olmaktadır. Dolaylı vergilerin önemli bir kısmının fiyat esnekliği düşük ürünlerden tahsil edildiği göz önüne alındığında vergilerin nihai tüketiciye yansıtılmaları oldukça kolay olmaktadır. Dolaysız vergi gelirleri içinde gelir vergilerinin payı 2002 ve 2006 yılları için sırasıyla yüzde 72,7 ve yüzde 74,5; kurumlar vergilerinin payı ise, aynı dönemler için, yüzde 27,3 ve yüzde 25,5'tir. Gelir vergisinin payında artış, kurumlar vergisinin payında ise azalma gözlenmektedir. Dönemlerin ortak özelliği, gelir vergisinin kurumlar vergisinin yaklaşık üç katı olmasıdır.

Grafik 2. Merkezi Yönetim ve Mahalli İdareler Gelirleri (Bin TL)

Not: Parantez içindeki yüzde değerler merkezi yönetim ve mahalli idareler için ayrı ayrı kamu gelirleri toplamları içindeki payları göstermektedir.

Grafik 3. Merkezi Yönetim ve Mahalli İdareler Harcamaları (Bin TL)

Not: Parantez içindeki yüzde değerler merkezi yönetim ve mahalli idareler için ayrı ayrı kamu harcamaları toplamları içindeki payları göstermektedir.

Merkezi yönetim ve mahalli idareler bütçeleri harcama kalemleri dikkate alındığında, 2002'den 2006'ya bütçe giderleri içinde faiz kaleminin ağırlığını yitirdiği ve cari harcamaların ve transfer harcamalarının görece ağırlıklı hale geldiği görülmektedir. Faiz ödemelerinde gözlenen bu azalma, esasen, etkin devleti bütçe üzerinden kurmanın bir göstergesidir. Faiz ödemelerinde görülen azalmaya karşın borç stokunun giderek artış göstermesi ve reel faiz oranlarının enflasyonun üzerinde seyretmesi, bu durumun borçlanmayı istikrarlı ve sürekli kılmak için uygulanan bir strateji olduğu izlenimini vermektedir. Faiz ödemelerindeki düşüş, faiz ödemelerinin bütçe harcamalarındaki payında bir düşme yaratsa da- özellikle düşüşün yaşandığı yıl olan 2006 için- faiz ödemelerinin bütçe harcamaları içindeki payı diğer harcamalarla kıyaslandığında nispeten sabit kalmıştır.

Kamu yatırımları ve faktör gelirleri, devletin kaynak yaratma kapasitesine ilişkin iki önemli göstergedir. 2002'de toplam yatırım harcamalarının yüzde 27,9'unu oluşturan kamu yatırımları, 2006'da toplam yatırım harcamalarının yüzde 16,6'sına gerilemiştir. Yaklaşık yüzde 40'lık bir azalmaya karşılık gelen bu düşüş, devletin kaynak yaratma işlevini terk ettiğini göstermektedir. Kamu kesiminin yarattığı katma değer ifadesi olan faktör gelirlerindeki artış ise, sabit fiyatlarla, 2002'den 2006'ya yalnızca yüzde 8,4'dür. Beş yıllık bir süreçte faktör gelirlerindeki kabaca yıllık yüzde 1,5'lük artış, devletin üretimden elini tamamen çektiğini göstermektedir.

Kamu maliyesindeki temel eğilimleri şu şekilde özetleyebiliriz: Öncelikle, 2002 ile başlayan dönemde devletin borçlanmayı istikrarlı bir hale getirmek amacıyla sürdürdüğü sıkı maliye politikası neticesinde kamu

gelirlerinde artış, harcamalarda da, özellikle faiz ödemelerindeki düşüş dolayısıyla, azalma yaşanmıştır. Kamu gelirlerindeki artışın önemli bir kısmı vergi gelirlerindeki artışla sağlanmıştır. Dolaylı vergilerin toplam vergi gelirleri içindeki payının artmış olması, dolaysız vergilerin önemli bir kısmının gelir vergisinden oluşması ve şirketler kesiminin ödediği kurumlar vergisinin hanehalkının ödediği gelir vergisine göre oldukça düşük kalması, devletin bölüşüm ilişkilerinin eşitsiz gelişimine kamu gelirleri üzerinden katkı yaptığına işaret etmektedir. Kamu maliyesine ilişkin bir başka çarpıcı gözlem de devletin üretim ve yatırım yoluyla kaynak yaratma yolunu terk etmiş olduğudur. Bu durumun en önemli göstergeleri, KKG D’de yer alan faktör gelirlerindeki artışın düşüklüğü ile toplam yatırımlar içinde kamu yatırımlarının payının azalmasıdır.

Kamu Maliyesindeki Temel Eğilimlerin Toplumun Bölüşüm Dinamikleri Üzerine Yansımaları

Bu kısımda 2002 ve 2006 SHM’leri çerçevesinde, devletin gelirlerindeki artış ve harcamalarındaki azalmanın, devlete yapılan ödemeler ve devletten elde edilen gelirler bağlamında, şirketler ve hanehalkı üzerindeki etkileri incelenmektedir. Bir başka deyişle öncelikle, devletin gelirleri hangi kesimlerden elde ettiği ve devletin yapmış olduğu harcamalardan kimlerin faydalandığı tespit edilmekte; ardından bu kesimlerin devlete yapmış olduğu ödemeler ve devletten elde ettiği gelirlerin, şirketler için sektörler, hanehalkı için ise inşa edilmiş toplumsal sınıflar arasındaki dağılımı gösterilmektedir. Devletin kendi yönetim/egemenlik rasyonelini kurduğu bu süreçte, hanehalkının ve giderek toplumun tüm kesimlerinin açık verme eğilimine girdiği gözlenmiştir.

Analize öncelikle kamu gelirlerinin ne kadarının hanehalkı ne kadarının şirketler kesiminden elde edildiğinin tespiti ile başlıyoruz. Aşağıdaki grafik, merkezi yönetim ve mahalli idareler gelirlerinin hanehalkı ve şirketler arasındaki dağılımını göstermektedir.

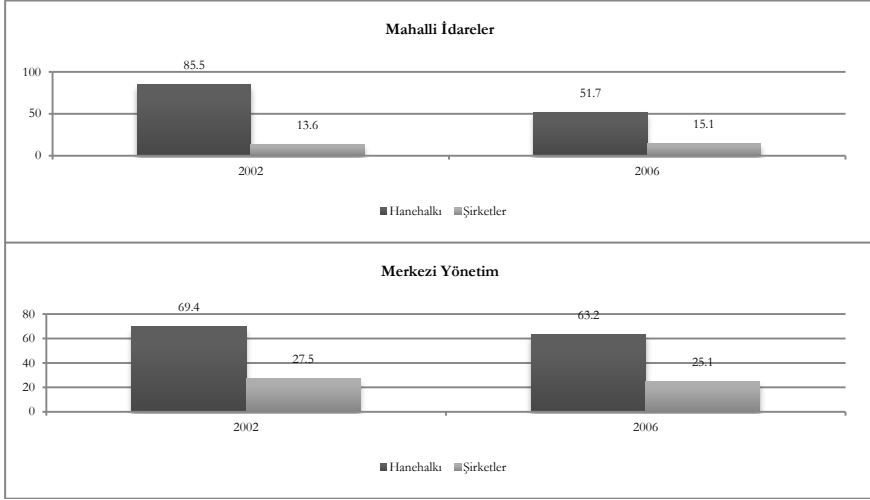
Grafığe göre, merkezi yönetim bütçesi gelirlerinin 2002’de yüzde 69,4’ü; 2006’da ise yüzde 63,2’si hanehalkından; yüzde 27,2’i ve yüzde 25,1’i şirketler kesiminden tahsil edilmektedir. Mahalli idarelere baktığımızda hanehalkından tahsil edilen gelirlerde 2002’den 2006’ya dramatik bir düşüş yaşandığı gözlenmektedir. Bu düşüşün sebebi, mahalli idareler bütçesinin vergi dışı gelirlerinin önemli bir kısmının, merkezi yönetim bütçesinden mahalli idarelere yapılan transferler şeklinde olmasıdır.²⁶ Merkezi yönetim ve mahalli idareler bütçelerinin toplamalarını ele aldığımızda hanehalkının

²⁶ Vergi dışı normal gelirlerin büyük bir kısmını merkezi yönetim bütçesinden gelen transferler oluşturduğundan hanehalkının mahalli idarelere yaptığı vergi dışı ödemeler, SHM’de düşük görünmektedir.

devlete ödediği miktar, toplam kamu gelirlerinin 2002 için yüzde 71'ini, 2006 için ise yüzde 61,8'ini oluşturmaktadır. Şirketlerin toplam kamu gelirleri içindeki payı ise 2002 ve 2006 için sırasıyla yüzde 26,1 ve yüzde 23,9'dur. Şirketlerin payı ile hanehalkının payının birbirlerine oranlarında önemli bir farklılık oluşmamıştır. Bu da bize devletin kamu gelirlerini tahsil etmede hedef kitlesinin daima hanehalkı olduğunu göstermektedir.

Hanehalkının devlete yapmış olduğu vergi ve vergi dışı ödemelerin toplumsal sınıflar arasındaki dağılımı şu şekildedir.

Grafik 4. Kamu Gelirlerinin Hanehalkı ve Şirketler Arasında Dağılımı

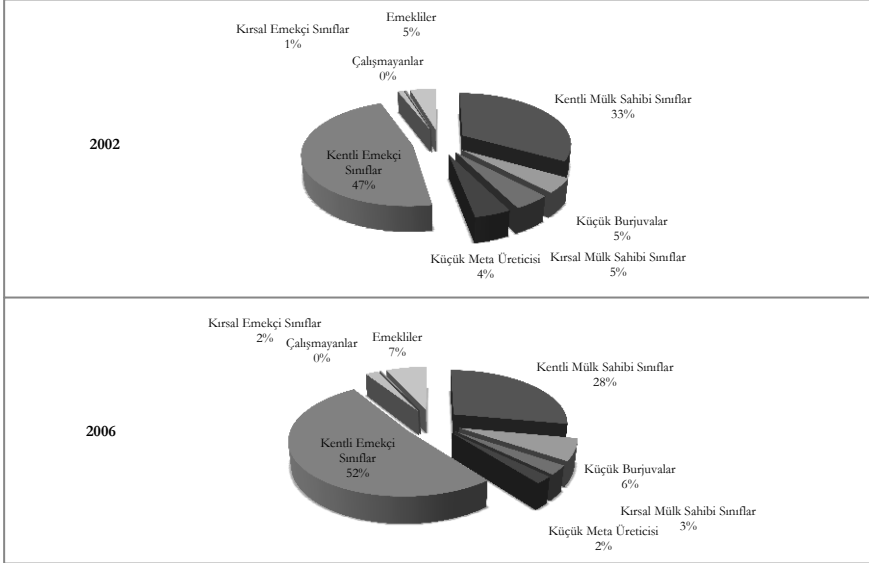

Not:: yüzde dağılım

Hanehalkının devlete yaptığı ödemelerde başı kentli emekçi sınıflar çekmektedir. Bahçe ve Köse (2010), 2002 ile 2008 arası dönemde Türkiye’de yoğun bir şekilde işçileşmenin gözlemlendiğini ileri sürmekte; Hanehalkı Bütçe Anketlerine dayanarak hazırladıkları sınıf oluşumlarına göre, kentsel emekçi hanelerin toplam çalışan hanelere oranının 2002 yılında yaklaşık yüzde 50 civarındayken, 2008 yılında bu oranın yaklaşık olarak yüzde 64’e çıktığını ortaya koymaktadırlar. Kentli emekçi sınıfların oranının belirgin bir biçimde yüksek olduğu hanehalkı kesiminde, doğal olarak kentli emekçi sınıfların ödediği vergi ve vergi benzeri ödemeler diğer sınıflara göre belirgin bir biçimde fazla olmaktadır. Kentli emekçi sınıfların vergi ödemelerindeki payının artmasına karşın, kentli mülk sahibi sınıfların vergi ödemelerindeki payı 2002’den 2006’ya beş puan azalmıştır.

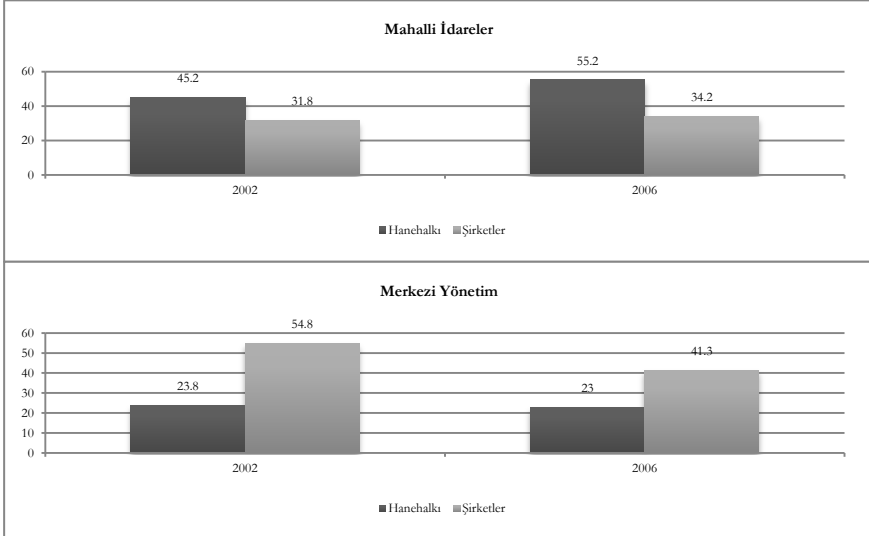
Kamu harcamalarının hanehalkı ve şirketler kesimi arasındaki dağılımına bakıldığında, şirketler lehine ve hanehalkı aleyhine bir bölüşüm yapısı ortaya çıkmaktadır.

Grafik 5. Hanehalkının Devlete Yapmış Olduğu Ödemelerin Toplumsal Sınıflar Arasındaki Dağılımı (%)

Not: Merkezi yönetim ve mahalli idareler bütçeleri vergi ve vergi dışı gelirlerinin toplamını içerir.

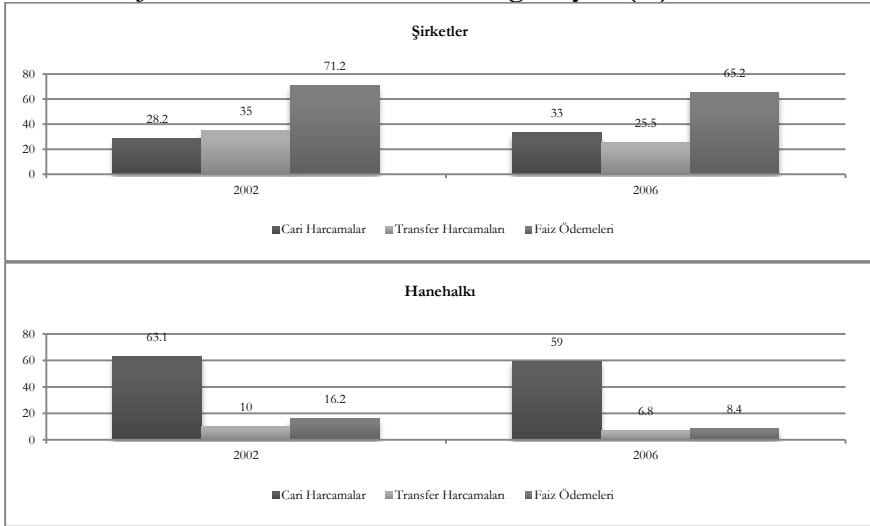
Grafik 6. Kamu Harcamalarının Hanehalkı ve Şirketler Arasında Dağılımı (%)

Merkezi yönetim bütçe harcamalarının 2002 için yalnızca yüzde 24'lük kısmını hanehalkı için yapılan harcamalar oluştururken, bütçeden sermaye kesimi için ayrılan pay, hanehalkına ayrılanın iki katından fazladır. 2006 yılına gelindiğinde 2002'ye göre harcamalarda bir miktar azalma görülse de mevcut bölüşüm yapısı korunmuştur. 2002'den 2006'ya merkezi yönetim bütçe harcamaları içinde hanehalkının payı herhangi bir artış göstermemiş, aksine azalmıştır. Mahalli idareler bütçe harcamaları içinde hanehalkının payındaki görece artış, toplam kamu harcamaları içinde mahalli idarelerin payının ortaya konulmasıyla daha anlaşılır bir hal almaktadır. Buna göre, mahalli idarelerin harcamalarının toplam kamu harcamaları içindeki payı, 2002 için yüzde 4, 2006 için ise yüzde 8'dir. Mahalli idareler bütçe harcamaları içinde hanehalkı için ayrılan payın önemli bir kısmını ücret ödemelerinin oluşturduğu gerçeği göz önüne alındığında, hanehalkına devlet tarafından yapılan karşılıksız ödemelerin ne kadar düşük olduğu ortaya çıkar.

Kamu harcamalarını oluşturan cari ve transfer harcamaları ile faiz ödemelerinin hanehalkı ve şirketler arasındaki dağılımı, kamu harcamalarının bölüşüm yapısı hakkında önemli ipuçları sağlamaktadır.

Grafik 7. Merkezi Yönetim Bütçesi Harcama Kategorilerine göre Şirketler ve Hanehalkının Aldığı Paylar (%)

Yukarıdaki grafik, merkezi yönetim bütçe harcamalarından hanehalkı ve şirketler kesiminin aldığı payları göstermektedir. Buna göre 2002 yılında hanehalkı, cari harcamaların yüzde 63,1'ini elde ederken, bu oran 2006 yılında yüzde 59 olmuştur. Cari harcamaların 2002 için yüzde 72'si, 2006 için ise yüzde 67'si personel giderlerinden oluşmaktadır. Personel giderleri, devlette çalışan hanehalkı kesiminin emek gücü gelirlerini temsil

etmekte; dolayısıyla devletin bölüşüm sürecinde hanehalkı lehine yaptığı bir ödeme şeklinde algılanmamalıdır. Devletin bölüşüm süreci içindeki tutumu, esasen kendini transfer ve faiz ödemelerinde göstermektedir. Transfer ve faiz ödemelerinde şirketler ile hanehalkı arasında belirgin farklılıklar göze çarpmaktadır. 2002 yılında merkezi yönetim bütçesinden şirketler kesimine yapılan transfer, toplam transfer harcamalarının yüzde 35'ini oluştururken, hanehalkına yapılan transferlerin oranı yüzde 10'da kalmıştır. 2006'ya gelindiğinde hanehalkına yapılan transferlerin oranı yüzde 6,8'e düşmüştür. Şirketlere yapılan transferlerin oranı yüzde 25,5'e düşmüşse de transferlerin şirketler kesimi ile hanehalkı arasındaki dağılım oranında belirgin bir farklılık görülmemiştir. Merkezi yönetim faiz ödemelerinin şirketler ve hanehalkı arasındaki dağılımında ciddi bir uçurum göze çarpmaktadır. 2002 yılında merkezi yönetimin faiz ödemelerinden hanehalkına düşen pay yüzde 16,2 iken, şirketlerin payı yüzde 71,2 seviyesindedir; 2006'da hanehalkının payı yüzde 8,4 ile neredeyse yarı yarıya düşmüştür. 2006 için şirketlerin payı da yüzde 65,2 seviyesinde gerçekleşmiştir. Buradan çıkan sonuç, devletin kamu harcamaları yoluyla, bölüşüm ilişkilerini hanehalkı aleyhine bozmuş olduğudur.

Kamu kesiminin önemli harcama kalemlerinden DİBS faiz ödemelerinin sektörel dağılımında finans, özellikle de bankacılık kesimi ön sırada yer almaktadır. Devletin borcunun sürdürülebilirliği ve istikrarı, ancak istikrarlı bir finans kesiminin varlığı ile mümkündür. Bu açıdan bakıldığında 2000'li yıllarda devletin neoliberal ilkeler doğrultusunda yeniden yapılandırıldığı süreçte, kurumsal düzenlemelerin ilk olarak gerçekleştirildiği alanın finans kesimi olması bir tesadüf değildir. Finans kesiminin devletten elde ettiği DİBS faiz gelirlerinin önemli bir kısmını kamu bankaları elde etmektedir. 2002 yılında finans kesiminin elde ettiği DİBS faiz gelirleri içinde kamu bankalarının payı yüzde 66, özel finans kesiminin payı ise yüzde 34'tür. Bu dönemde finans kesimi içinde kamu bankalarının sahip olduğu DİBS'lerin payının yüksekliğinin bir nedeni sermaye yapılarını güçlendirmek amacıyla kamu bankalarının aktifleri arasına DİBS'lerin konulması, bir diğer nedeni ise kamu bankalarının üstlenmiş olduğu görev zararlarının DİBS'lerle tazmin edilmeye çalışılmasıdır.²⁷ 2006'da kamu bankaları için söz konusu payın yüzde 51'e gerilemesine rağmen kamu bankaları, kamu iç borçlanmasında özel finans kesimine göre ağırlığını korumaktadır.

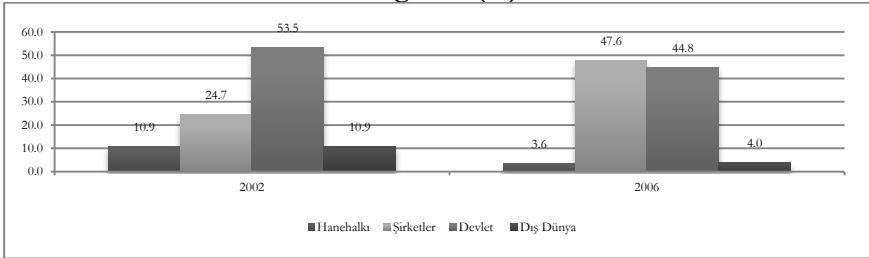
Merkezi yönetim ve mahalli idareler bütçelerinin toplamı esas alınarak ortaya konulan kamu transferlerinin toplumsal sınıflar arasındaki dağılımında kentli emekçi sınıflarla kırsal mülk sahibi sınıflar ön plandadır. Tarım kesiminin ekonomiden dışlandığı, hizmetler sektörünün giderek daha çok öne çıktığı, bir başka deyişle ekonomide büyümeyi hizmetler sektöründeki büyümenin temsil ettiği; ayrıca özellikle büyük şehirlerde kente yakın ilçe ve köylerin,

²⁷ Bu konuda bkz. BDDK (2003).

kentsel rant mekanizmaları sayesinde o şehrin varoş mahalleleri haline dönüştürüldüğü bir sürecin, nüfus dinamiklerini kentli emekçi kitle lehine dönüştürmesi kaçınılmazdır. Bu durumda artan kentli emekçi sınıfların kamu transferlerinden aldığı pay da artış göstermektedir. Kırsal mülk sahibi sınıfların kamu transferlerinden aldıkları payda en önemli kısmı tarımsal amaçlı transferler oluşturmakta; tarımsal amaçlı transferlerde ise Doğrudan Gelir Desteği (DGD) belirleyici olmaktadır. Hanehalkına yapılan transferler içinde tarımsal amaçlı transferlerin oranının yüksek olması ve ayrıca bu transferlerin çoğunluğunun DGD'den oluşması, bu transferlerin kırsal mülk sahibi sınıflar tarafından alındığı gerçeği ile örtüşmektedir ve bu durumda kırsal mülk sahibi sınıfların kamu transferlerinden aldıkları payın nispeten yüksek olması sonucunu ortaya çıkarmaktadır. Kentli emekçi sınıfların devletin DİBS faiz ödemelerinden aldıkları pay ise 2002'de yüzde 68'den 2006'da yüzde 83'e çıkmıştır²⁸.

2002 ve 2006 yılı SHM'leri ışığında hanehalkının, ekonomiyi oluşturan kesimlerden elde ettikleri gelirlerin toplam gelirleri içindeki paylarına bakarak, gelirlerin dağılımında hangi kesimin etkili olduğu tespit edilmektedir.

Grafik 8. Hanehalkının Faktör Gelirleri Dışında Elde Ettiği Gelirlerin Kurumlar Arasında Dağılımı (%)

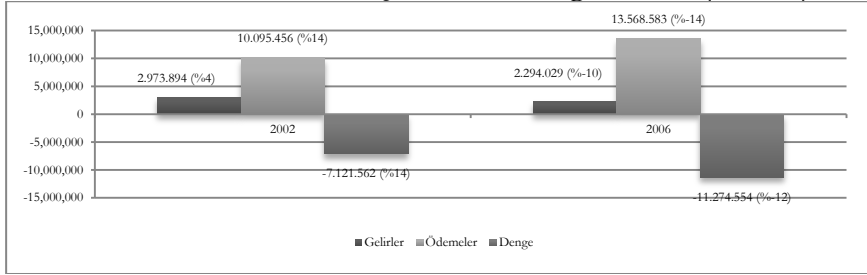
Faktör gelirleri dışındaki gelirlerin ele alınmasının nedeni, bu gelirlerin önemli bir kısmının karşılıksız olması sebebiyle gelirlerin dağılımında kurumların tutumlarını daha sağlıklı bir şekilde yansıtabildiğine duyulan inançtır. Yukarıdaki şekle göre, 2002 yılında hanehalkının elde ettiği faktör dışı gelirlerin yüzde 10,9'u hanehalkından, yüzde 24,7'si şirketlerden, yüzde 53,5'i devletten ve yüzde 10,9'u dış dünyadan gelmektedir. 2006'ya gelindiğinde devletin payı azalmış şirketlerin payı artmıştır. Bu durum, devletin sosyal devlet olma vasfını giderek yitirdiği, faktör dışı gelirlerin

²⁸ Kentli emekçi sınıfların faiz gelirlerinin yüksek çıkması ilk bakışta garip görülebilir. Fakat mülk sahibi sınıflar aynı zamanda sermaye sahibi olup, şirketlerin de mülkiyetlerini ellerinde bulunduran sınıflardır. Bu kesim, DİBS faiz gelirlerinin önemli bir kısmını şirketler üzerinden elde etmektedir. Bunun yanı sıra DİBS faizlerinin kurumsal dağılımına bakıldığında hanehalkının payı yüzde 10'lar seviyesindedir.

dağılımını piyasa mekanizması süreci içinde giderek özel kesime bıraktığı izlenimini vermektedir. Devletin kamu disiplini gayreti ile ekonomiden çekilmesi ve kaynak dağılımını piyasa sürecine bırakması, hanehalkının açığının artmasında önemli bir etken olmaktadır.

Hanehalkının ücret gelirlerinin sektörel dağılımı, hanehalkının istihdamının hangi sektörlerde yoğunlaştığı hakkında bilgi vermektedir. Bu bilgi hanehalkının tüketiminin sektörel dağılımı ile birleştiğinde, geliri yaratan ve harcamaya kanalize eden sektörler belirlenmiş olmaktadır. Hanehalkı, hem 2002 hem de 2006 yıllarında ücret gelirlerinin yüzde 60'a yakın bir kısmını hizmetler sektöründen elde etmektedir. Bunun yanı sıra yine tüketimin yüzde 60'a yakın bir kısmı hizmetler sektöründen yapılmaktadır. Hizmetler sektörü, ulusal gelirin hem tüketim hem de gelir cephesinde etkili olmakta ve birbirini besleyen süreçleri ortaya çıkarmaktadır.

Grafik 9. Hanehalkının Devlete Yaptığı Ödemeler ile Devletten Faktör Gelirleri Dışında Elde Ettiği Gelirler (Bin TL)

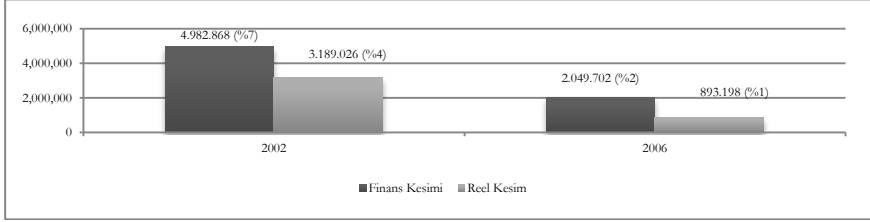
Not Gelirlere emekli maaşları dâhil değildir.

Parantez içindeki yüzde değerler mutlak değerlerin reel gsyib içindeki paylarını göstermektedir.

Yukarıdaki grafik, hanehalkının sabit fiyatlarla devletten transfer şeklinde elde ettiği gelirlerle, devlete yaptığı vergi ve vergi dışı ödemeleri göstermektedir. 2002 yılından 2006 yılına hanehalkının devletten elde ettiği faktör dışı gelirler yaklaşık yüzde 23 oranında azalmış, buna karşın devlete yapılan vergi ve vergi dışı ödemeler yüzde 34 oranında artmıştır. Bu durumun bir sonucu olarak hanehalkının devletle olan ödeme ilişkisinde ortaya çıkan açığın artış oranı yüzde 58 seviyesine ulaşmıştır.

2002 ve 2006 yılı için kurgulanmış olan SHM'lerde şirketlerin faaliyet dışı gelirleri ile giderleri arasındaki fark, sermaye artırımını olarak şirketlerin tasarruflarında izlenmekte ve toplam tasarruf havuzuna şirketler kesiminden gelen bir katkı olarak yorumlanmaktadır. Finans kesimi ve reel kesimin sabit fiyatlarla hesaplanmış olan tasarrufları aşağıdaki gibidir.

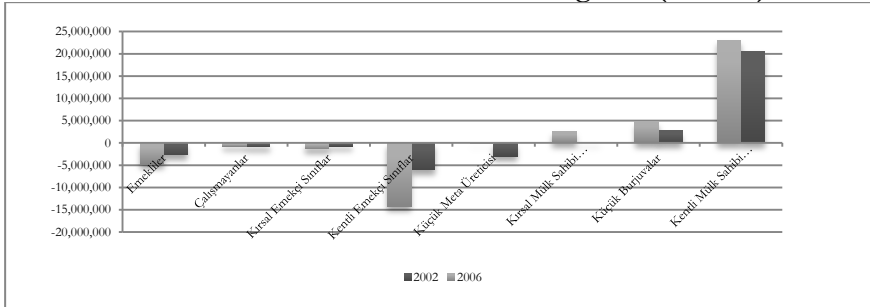
Grafik 10. Şirketler Kesiminin Tasarrufları (Bin TL)

Not: Parantez içindeki yüzde değerler mutlak değerlerin reel gsyib içindeki paylarını göstermektedir.

2002 yılından 2006 yılına hem reel kesimin hem de finans kesiminin tasarruflarının düştüğü gözlenmektedir. Finans kesiminin tasarrufları yaklaşık yüzde 60 oranında düşerken, reel kesimin tasarruflarında yüzde 70'in üzerinde bir düşüş yaşanmıştır. Hanehalkının tasarrufları ise, 2002'de sabit fiyatlarla 10.095.144 Bin TL'den 2006'da 9.317.957 Bin TL'ye düşmüştür. Hanehalkının tasarruflarının toplumsal sınıflar arasındaki dağılımı, toplumsal sınıfların açık ve fazla verme durumlarını da tasvir etmektedir.

Grafik 11. Hanehalkı Tasarrufunun Sınıfsal Dağılımı (Bin TL)

Yukarıdaki şekle göre, hem 2002 hem de 2006 için fazla veren sınıflar, kentli mülk sahibi sınıflar, küçük burjuvalar ve kırsal mülk sahibi sınıflardır. Hanehalkının sermaye kanadını temsil eden bu kesimler, aynı zamanda tasarrufu yaratmaktadır; özellikle kentli mülk sahibi sınıflar, hanehalkı varlıklarının önemli bir kısmını ellerinde bulundurmaktadır. Devletin kamu maliyesini, neoliberal gelişme stratejileri doğrultusunda bir taraftan ekonomi alanında tüm karar alma mekanizmalarını piyasaya terk etme, diğer taraftan da finans sektöründe baskın bir rol üstlenmek yoluyla borçlanmayı sürdürülebilir kılma şeklinde özetlenebilecek bir çerçeveden inşa etme çabasının toplumsal yansımaları, açık veren toplumsal sınıflar olmaktadır. 2002 ve 2006 için açık veren toplumsal sınıflar, küçük meta üreticisi, kentli emekçi sınıflar, kırsal emekçi sınıflar, çalışmayanlar ile emeklilerden oluşmakta ve toplumun büyük bir kısmını temsil etmektedir. Açık veren kesimler içinde kentli emekçi sınıflar başı çekmekte, ardından ise

Türkiye’de 2000 Sonrası Dönemde Kamu Maliyesi Uygulamalarının Bölüşüm Etkilerinin Sosyal Hesaplar Matrisi (SHM) ile Analizi

emekliler²⁹ gelmektedir. 2002 yılında -6.038.047 Bin TL olan kentli emekçi sınıfların açığı, 2006’ya gelindiğinde yüzde 134,7 oranında artarak -14.173.579 Bin TL’ye ulaşmıştır. Emekli kesimin açığındaki artış ise yüzde 77,3 seviyesindedir.

Hanehalkının açığından toplumun ve ekonominin tümünün açığına geçişin en temel yansıması kendini cari açık ile göstermektedir. 2002 ve 2006 için cari açık miktarları aşağıdaki gibidir.

Grafik 12. Cari Açık (Bin TL)

Not: Parantez içindeki yüzde değerler mutlak değerlerin reel gsyih içindeki paylarını göstermektedir.

2002 ve 2006 SHM’lerinde dış dünyaya yapılan ödemeler ile dış dünyadan elde edilen gelirler şeklinde ifade edilen cari açık tanımında negatif büyüklükler, dış dünyadan elde edilen gelirlerin yapılan ödemelerden fazla olduğuna işaret etmekte ve bu durum cari fazlayı göstermektedir. Pozitif büyüklükler, dış dünyaya yapılan ödemelerin gelirlerden büyüklüğünü göstermekte ve cari açık ile ifade edilmektedir. Sabit fiyatlarla ölçülen cari açık, 2002 yılında 327.027 Bin TL şeklinde cari fazla iken, 2006’da 5.706.480 Bin TL’dir. 2006 yılında yine sabit fiyatlarla ölçüldüğünde cari açığın GSYİH’ye oranı yüzde 6 seviyesindedir. Bu durum, tüm bir toplumun ve ekonominin açık toplumu haline geldiği, borçlanmanın artık yapısal bir sorun haline geldiğini göstermektedir.

SONUÇ

2000 sonrası dönemde kamu maliyesi uygulamalarının somutlaştığı politika çerçevesini “faiz dışı fazla” oluşturmaktadır. SHM üzerinden ele alındığında faiz dışı fazlanın şekillendirdiği kamu maliyesi, gelirlerin artırılması ve harcamaların azaltılması ile 2002’den 2006’ya açıktan fazla verme durumuna geçmiştir. Gelirlerin artırılması dolaylı vergilerdeki artış ile sağlanmış; harcamalardaki azalma ise, bütçe giderleri içinde faiz kaleminin ağırlığını yitirmesi yoluyla gerçekleşmiştir. Ayrıca ilgili dönemler arasında kamu yatırımlarının toplam yatırımlar içindeki payının azalması ve de faktör gelirlerindeki artışın düşük seviyelerde kalması, devletin kaynak yaratmada izlediği temel yolun borçlanma olduğunu ortaya koymaktadır. Etkin devletin

²⁹ Emekliler esasen herhangi bir toplumsal sınıf karakteri taşımasa da toplumda önemli bir kesimi temsil etmekte ve bu yüzden bu çalışmada bir sınıf gibi kabul edilmişlerdir.

bütçe üzerinden kurulduğu bu sürecin gelir ve harcama boyutları, devletin kamu maliyesi üzerinden toplum ile kurduğu bölüşüm ilişkilerini eşitsiz bir konuma oturtmuştur. Devlet, kamu gelirlerindeki artışın yaklaşık dörtte üçlük bir kısmını hanehalkından elde ederken, hanehalkının kamu harcamalarından aldığı pay, şirketlerden aldığı paya göre oldukça düşük bir seviyede kalmaktadır. Bu bölüşüm yapısı, hanehalkı sınıfları arasındaki bölüşüm ilişkilerini kentli emekçi sınıflar ve emekliler aleyhine bozmuş ve bunun sonucunda 2002 ve 2006 SHM'lerinde en fazla açık veren ve aynı zamanda açığın en fazla artmış olduğu kesimler sırasıyla kentli emekçi sınıflar ve emekliler olmuştur. Bunun yanısıra, bu dönemde tasarruflarını arttırmış olan kesimler kentli mülk sahibi sınıflar ile küçük burjuvalardır. Hanehalkı ve şirketler olmak üzere özel kesim tasarruflarındaki azalma ile temsil edilen toplumsal açıktan ekonominin tümünün açığına geçişin yansımaları cari açık olmaktadır. Faiz dışı fazla üzerinden rasyonel biçimde kurulmuş olan kamu kesimi, cari açıktaki artış ile birleştiğinde devletin fazlasının toplumun açığı anlamına geldiği sonucu ortaya çıkmaktadır.¹

KAYNAKÇA

- ASLAN, M. (2005) Turkish Social Accounting Matrix for 1996, *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 13, 221-245.
- ASLAN, M. (2007) Construction of a Financial Social Accounting Matrix for the Turkish Economy with 1996 Data, *Anadolu University Journal of Social Sciences*, 7(1), 287-306.
- BAHÇE, S. ve Köse, A. H. (2010) Krizin Teğet Geçtiği Ülkeden Krize Bakış: Teorinin Naifliği, Gerçeğin Kabalığı, *Praksis*, 22, s. 9-40.
- BAĞIMSIZ SOSYAL BİLİMCİLER (2001) Güçlü Ekonomiye Geçiş Programı Üzerine Değerlendirmeler, *Mülkiye*, 25(229), 11-70.
- BAĞIMSIZ SOSYAL BİLİMCİLER (2007) *IMF Gözetiminde On Uzun Yıl, 1998-2008: Farklı Hükümetler, Tek Siyaset*, Yordam Yayınları. İstanbul.
- CHANDER, R.; Gnasegarah, S. ve Pyatt, G. (1980) Social Accounts and the Distribution of Income: The Malaysian Economy in 1970, *The Review of Income and Wealth*, 26(1), 67-85.
- CHUNG-I LI, J. (2002) A 1998 Social Accounting Matrix (SAM) For Thailand, *International Food Policy Research Institute Trade and Macroeconomics Division Discussion Paper*, No. 95, s. 1-20.
- DE SANTIS, R. A. (1996) Social Accounting Matrices and Income Distribution: An Applied General Equilibrium Model for Turkey, A. Fossati (ed.), *Economic Modelling under the Applied General Equilibrium Approach*, England: Aldershot, 105-128.
- DE SANTIS, R. A. ve Özhan, H. G. (1997) Social Accounting Matrix for Turkey 1990, *Economic Systems Research*, 9(3), 281-285.

- DEFOURNY, J. ve Thorbecke, E. (1984) Structural Path Analysis and Multiplier Decomposition within a Social Accounting Matrix Framework, *Economic Journal*, 94(373), 111–136.
- DOROSH, P.; Niazi, M. K. ve Nazlı, H. (2006) A Social Accounting Matrix for Pakistan 2001-02: Methodology and Results” *Pakistan Institute of Development Economics Working Paper*, 9, 1-38.
- EKZEN, N. (2009) *Türkiye Kısa İktisat Tarihi*, Ankara: ODTÜ Yayıncılık.
- ERTEN, H. (2009) Türkiye için Sektörel Sosyal Hesaplar Matrisi Üretme Yöntemi ve İstihdam Üzerine bir Hesaplanabilir Genel Denge Modeli Uygulaması, DPT Uzmanlık Tezi, Yayın No. 2805, Ankara.
- GÜL Z. B. (2012) Neoliberal Yönetimsellik Çağında Türkiye Ekonomisinin Bölüşüm Dinamikleri: 2002 ve 2006 Sosyal Hesaplar Matrisleri Çerçevesinde bir Analiz, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İktisat Anabilim Dalı Yayımlanmamış Doktora Tezi, Ankara.
- HARE, P. G. ve Naumov, A. (2008) A Study of Changing Income Distribution in Kazakhstan Using a New Social Accounting Matrix and Household Survey Data, *Heriot-Watt University Centre for Economic Reform and Transformation Discussion Paper*, 2, 1-28.
- HAYDEN, C. ve Round, J. I. (1982) Developments in Social Accounting Methods as Applied to the Analysis of Income Distribution and Employment Issues, *World Development*, 10(6), 451–465.
- IQBAL, Z. ve Siddiqui R. (1998) The Impact of Structural Adjustment on Income Distribution in Pakistan, *The Pakistan Development Review*, 37(4), 377-397.
- KERWAT, J., Dewhurst J. ve Molana, H. (2009) Constructing a Social Accounting Matrix for Libya, *Dundee Discussion Papers in Economics*, No. 223, 1-16.
- KEUNING, S. ve Thorbecke, E. (1989) The Impact of Budget Retrenchment on Income Distribution in Indonesia, *OECD Development Centre Working Paper*, 3, 1-59.
- KING, B. B. (1985) What is SAM?, G. Pyatt ve J. I. Round (ed.) *Social Accounting Matrices: A Basis for Planning*, Washington D.C: World Bank.
- KÖSE, A. H. ve Yeldan, E. (1996) Çok Sektörlü Hesaplanabilir Genel Denge Modellerinin Veri Tabanı Üzerine Notlar: Türkiye 1990 Sosyal Hesaplar Matrisi, *ODTÜ Gelişme Dergisi*, 23(1), 59-83.
- KÖSE, A. H. Pınar, A. ve Bahçe, S. (2009) Türkiye’de Hanehalklarının Sosyoekonomik Oluşumu: Gelir Dağılımı ve Maliye Politikalarının Belirlenmesi, TÜBİTAK Araştırma Projesi, 107K480.
- MILLER, A. C.; Matthews A.; Donnellan T. ve O’donoghue, C. (2011) A 2005 Social Accounting Matrix (SAM) for Ireland, *Institute for International Integration Studies Discussion Paper*, No. 365, 1-29.

- ÖZHAN, G. (1989) Türkiye için Sosyal Hesaplar Matrisine Dayalı bir Planlama Modeli, Devlet Planlama Teşkilatı İktisadi Planlama Başkanlığı, Yayın No. 2182-427, Ankara.
- PYATT, G. (1991) Fundamentals of Social Accounting, *Economic Systems Research*, 3(3), 315-341.
- PYATT, G. ve Round, J. I. (1977) Social Accounting Matrices for Development Planning, *The Review of Income and Wealth*, 23(4), 334-369.
- PYATT, G. ve Round, J. I. (1979) Accounting and Fixed Price Multipliers in a Social Accounting Framework, *The Economic Journal*, 89(356), 850-873.
- PYATT, G. ve Thorbecke, E. (1980) *Planning Techniques for a Better Future*, Switzerland: International Labor Office (ILO).
- ROUND, J. I. (2003) Social Accounting Matrices and SAM-Based Multiplier Analysis, F. Bourguignon ve L. A. De Silva (ed.), *The Impact of Economic Policies on Poverty and Income Distribution: Evaluation Techniques and Tools*, New York: World Bank and Oxford University Press, 301-324.
- SADOULET, E. ve Janvry, A. (1995) *Quantitative Development Policy Analysis*, Baltimore and London: The John Hopkins University Press.
- SANTOS, S. (2004) Distribution of Aggregate Income in Portugal from 1995 to 2000 within a SAM Framework: Modelling the Household Sector, *Instituto Superior De Economia E Gestão-UECE Working Papers*, Portekiz, 1-36.
- SANTOS, S. (2009) Using a SAM-based Model to Measure the Distributional Impacts of Government Policies, *Technical University of Lisbon, School of Economics and Management, Department of Economics Working Paper*, 31, 1-33.
- SÖNMEZ, S. (2008) Faiz Dışı Fazla, F. Başkaya ve A. Ördek (ed.), *Ekonomik Kurumlar ve Kavramlar Sözlüğü: Eleştirel Bir Giriş*: Özgür Üniversite Kitaplığı, Ankara, 361-367.
- ŞENESEN, G. G. (1984) Sosyal Hesaplar Matrisi ve Türkiye için Bir Uygulama, İstanbul Teknik Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul.
- T.C. BANKACILIK DÜZENLEME VE DENETLEME KURUMU (2003) Bankacılık Sektörü Yeniden Yapılandırma Programı Gelişme Raporu, VII.
- T.C. BAŞBAKANLIK YÜKSEK DENETLEME KURULU (2006) KİT Raporu.
- TAŞDOĞAN, C. (2009) Sosyal Hesaplar Matrisi ve Çok Sektörlü Makro Modeller Çerçevesinde Türkiye’de Tarımsal Politikaların Analizi, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İktisat Anabilim Dalı Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara.

- TELLİ, Ç. (2004) Sosyal Hesaplar Matrisi Üretme Yöntemi ve Türkiye Uygulaması, DPT Planlama Uzmanlığı Tezi, Ankara.
- THIELE, R. ve Piazzolo, D. (2002) Constructing A Social Accounting Matrix with a Distributional Focus, *Kiel Institute of World Economics Kiel Working Paper*, No. 1094, 1-49.
- www.bddk.org.tr
- www.dpt.gov.tr
- www.hazine.gov.tr
- www.imkb.gov.tr
- www.maliye.gov.tr
- www.tbb.org.tr
- www.tcmb.gov.tr
- www.tuik.gov.tr
- WOBST, P. (1998) A 1992 Social Accounting Matrix (SAM) for Tanzania, *International Food Policy Research Institute Trade and Macroeconomics Division Discussion Paper*, No. 30, s. 1-37.
- ZAVKIEV, Z. (2005) Constructing a 2001 Social Accounting Matrix of Tajikistan, *The Australian National University Centre for Applied Macroeconomic Analysis Working Paper*, 20, 1-59.

ⁱ 2002 ve 2006 SHM Kurgu Tablosu yazarın kendisinden e-mail yolu ile temin edilebilir.